

З пам'яті літ

Анатолій Русначенко

УДК [94+748.5](477-25) "1964"

ЗНИЩЕННЯ ВІТРАЖА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В КИЇВСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМ. Т.Г. ШЕВЧЕНКА: ПОДІЯ І НАВКОЛО НЕЇ

Розкрито обставини знищення вітража до 150 роковин Т. Шевченка в Київському державному університеті його імені. Подано хід розгляду "гріхів" його творців на різних щаблях Спілки художників УРСР і СРСР. Описано атмосферу у Спілці в ті роки, мотиви засудження твору, долі цих митців та їхніх прокураторів, зокрема компартійних.

Ключові слова: вітраж, Тарас Шевченко, соціалістичний реалізм, національна проблема, Спілка художників, творчість, колоніальна адміністрація.

Anatoliy Rusnachenko. The destruction of the stained-glass window dedicated to Taras Shevchenko in Taras Shevchenko State University of Kyiv: event and bustle

The paper clarifies the circumstances of destruction of the stained-glass window created on the occasion of the 150th jubilee of Taras Shevchenko and placed at the then Taras Shevchenko State University of Kyiv. The author describes the severe criticism of its creators' "sins" on different levels of Ukrainian and Soviet Artists Union, the atmosphere in the Artists Union of that time, the reasons which motivated the condemnation of the work, and further life stories of the artists and their accusers, including the functionaries of the CPSU.

Key words: stained-glass window, Taras Shevchenko, socialist realism, nationality issues, the Artists Union, oeuvre, colonial administration.

З початком 1960-х років художники дістали право мати майстерні в підвальних та інших нежитлових приміщеннях, що почасти зумовило їхню відносно незалежність від нагляду, сприяло творчим пошукам поза роботою на хліб насущний. Однак засоби ідеологічного й позаідеологічного впливу не зникли: виключення зі Спілки художників, усунення від замовлень для Художнього фонду, заборона персональних виставок, недопуск до республіканських тематичних виставок – усе це залишало художника без шматка хліба. Цей тиск посилювався після відомого виступу Н. Хрущова під час огляду робіт авангардистів, наслідком якого стали відповідні "проробки" у творчих спілках, здійснені під керівництвом А. Скаби¹.

Уже в 1962–1963 рр. активізувалася боротьба з абстракціонізмом. Жорсткішими стали вимоги до членства у Спілці художників УРСР. Багатьох художників виключили зі Спілки й позбавили майстерень, замовлень, можливості публікацій і виставок. Представники правоохоронних органів вважали абстракціоністів заледве що не іноземними агентами.

Національна проблема раз по раз таки виявлялася у Спілці. На початку 1962 р. на засіданні секції живопису Спілки, яке вів Леонід Чичкан, з основною доповіддю "Деякі питання українського живопису" виступив Петро Говдя. Тоді з'ясувалося, що картини, виставлені в Москві, як заявив Микола Глущенко,

¹ 1 грудня 1962 р. М. Хрущов оглянув експонати виставки художників-авангардистів студії "Нова реальність" у Манежі (Москва) і різко розкритикував їхню творчість, використовуючи нецензурні висловлювання. М. Хрущов заявив, що "все це не потрібне радянському народові", і наказав заборонити діяльність окремих митців. Наслідком став початок кампанії проти формалізму й абстракціонізму в СРСР (прим. ред.).

виступаючи після доповіді, не давали підстав говорити про українську частину експозиції [5, арк. 7], тобто, натякав художник, не репрезентували українські школи живопису й не виражали національний дух.

Спілка об'єднувала не тільки справді творчих людей. Як згадує Людмила Семикіна, там було багато посередніх заробітчан, багато керівників, "академіків", які лялялися через слово, не знали жодної мови, крім російської, хоч і тією володіли абияк. Тож для них було небезпечним усе нешаблонне, національне [4, 185].

До політики й українських проблем київське бюро правління Спілки повернулися у квітні 1964 р. під час обговорення долі Алли Горської й Людмили Семикіної. Вони були авторками вітража в головному вестибюлі Київського державного університету ім. Т. Шевченка, підготовленого до 9 березня того року. До роботи над вітражем долучалися Галина Зубченко, Опанас Заливаха, Галина Севрук, а також чоловік А. Горської художник Віктор Зарецький. Замовлення на виготовлення вітража зробив університет, ректор вузу попередньо схвалив ескізи. Ректорат вимагав до 9 березня зробити частину роботи на призначеному місці. Щоб устигнути, автори проекту вирішили перенести роботу на скло й виконати центральну частину схваленого ескізу [3, 223]. У центрі вітража був зображений Т. Шевченко, який правою рукою пригортає Катерину (котра сприймалась як Україна), а в лівій руці тримає розкрити книжку зі словами "Возвеличу малих отих рабів німих! Я на сторожі коло їх поставлю слово" кирилицею. Умови праці були не найкращі: через вестибюль постійно ходили люди, збиралися цікаві. У день ювілею виконану художниками імітацію вітража задрапували, щоб не показувати громадськості. 18 березня мала зібратися секція монументально-декоративного мистецтва Спілки художників УРСР, щоб оцінити роботу.

Працю над центральною частиною вітража закінчили пізно ввечері 8 березня 1964 р. Зробили й підсвічення. Здається, чи не єдиною сторонньою людиною, крім авторів і В. Зарецького, була Михайлина Коцюбинська, яку запросили подивитися на готову картину. Враження її було колосальним, вона зрозуміла настрій і символічний контекст вітража [2, 183]. Офіційно прийняти роботу керівництво вузу мало 9 травня о 16 годині. Але вийшло інакше: вітраж проіснував лише 3 години. Уранці 9 березня прийшов ректор Іван Швець і почав його розбивати. Цей вандалізм глибоко вразив художників, які вклали у вітраж увесь свій талант і любов до України. За офіційною версією, саме студенти й викладачі університету, побачивши вітраж, почали вимагати прибрати його, тому що він нібито "соромить ім'я великого сина українського народу". Тож самі студенти Київського університету демонтували вітраж, розбивши водночас два скла.

Оскільки дійшло до скандалу, подію розглядали й партійні, і творчі працівники. Вітраж оглянули секретар ЦК КПУ з ідеології Андрій Скаба, завідувач відділу культури й науки ЦК КПУ Юрій Кондуфор, працівники відділів ЦК. На їхню думку, виконана робота була хуліганством, спробою отруїти мистецтво буржуазними тенденціями [7, арк. 62]¹. Офіційно справу розглядали та обговорювали на розширеному бюро правління Київської організації Спілки художників УРСР 13 квітня того ж року. На засіданні бюро були присутні інструктор ЦК КПУ П. Орлов, члени президії Спілки художників УРСР В. Бородай, В. Атлантов, В. Шаталін (голова бюро по Київській області), Н. Попенко, члени правління Спілки художників УРСР В. Задорожний, С. Кириченко, І. Литовченко. Були й інші високопосадовці, близько сімдесяти членів

¹ Оскільки текст написаний російською мовою, ініціали вказаних осіб у тексті статті автор залишає без змін через відсутність можливості перевірити їх написання українською.

Спілки художників, а також автори твору. Розбитий вітраж лежав на підлозі [2, 183].

Під час обговорення події Л. Семикіна заявила, що вони намагалися зобразити Шевченка в історичному плані, як борця, захисника народу, і висловила здивування, що робота не відповідала вимогам замовника. А. Горська зазначила, що в них було мало часу, адже секція живопису була зайнята, тому вони почали роботу без затвердження ескізу. До того ж вітраж розрахований на штучне підсвітлення [7, арк. 57], а отже, його не можна оцінювати в тому вигляді, якого він набув після погрому. Подальше виявлення “винних” показало як противників, так і прихильників авторів проекту.

Зокрема, художник М. Чепик заявив, що композиція твору взята із церковної ікони, тому він не може висіти у храмі науки. Чи натякав він цією фразою на близькість вітража до художньої школи М. Бойчука, важко сказати. Інші виступи, хоч і були критичні, але звертали увагу на естетичний, більше на технічний, а не на політичний бік справи, як це намагалися зробити товариші із ЦК, а з ними й керівництво Спілки художників УРСР. Так висловився, приміром, Н. Попенко, голова секції оформлювачів. Абстрактність закинув їм художник В. Вовченко, технічну помилку – В. Черніков, А. Данченко, Г. Боня. А. Ворона, член Київського бюро, назвав твір церковщиною із сумнівним текстом. Близьким до останньої оцінки був і художник І. Дзюбан. Здається, лише художник С. Отрощенко прямо сказав, що йому незрозумілі нападки на авторів, тому що створена ними річ хороша.

Голова комісії критики й мистецтвознавства Спілки П. Говдя заявив, що у вітражі виявилися тенденції не формалістичного характеру, а помилки іншого порядку – ідейний зрив товаришів, над яким потрібно серйозно задуматися, аби не допустити повторів [7, арк. 59]. Крім того, він наголосив на необхідності пам'ятати про те, що Шевченка тепер використовують буржуазні націоналісти за кордоном (зокрема в Канаді).

У такому ж річчисті виступав і мистецтвознавець І. Владич (Ройзенберг), який завважив у вітражі схематизм і візантивізм, тобто фактично прямо вказав на наслідування бойчукістів. Варто пам'ятати, що ті, хто свого часу травив бойчукістів, усе ще успішно обіймали посади в різних мистецьких інституціях. Ройзенберг твердив, що вітраж – це принциповий відхід від радянської тематики, адже Шевченко хоч і писав кирилицею, але вкладав у неї інший зміст. На думку доповідача, це навіть не стилізація під Біблію, це зумисний крок у неправильному напрямку, тут немає революційного духу Шевченка [7, арк. 60]. Приєднався до попередніх оцінок роботи і Є. Фрідман, голова Київського правління Художнього фонду.

А. Широков, голова партбюро, створення вітража поставив у контекст ідейної боротьби, в якій художники не можуть бути наївними. С. Отрощенко в ході обговорення оцінив А. Горську й Л. Семикіну як прапор тих, хто заблукав, адже художники – це ідеологічні помічники партії. В. Черніков прямо звинуватив художників у скоєнні злочину. Голова Київського бюро Спілки В. Шаталін запропонував виключити обох художниць зі Спілки. Водночас Горській пригадали й попередні її роботи, які вона подавала на виставку, знаючи, що їх усе одно не приймуть. Особливо гостро проти неї виступав уже згаданий Є. Фрідман. А секретар Спілки В. Атлантов прямо сказав: вітраж – це організований опір.

Отже, перший пункт рішення засідання Київського бюро Спілки був такий: “Художники Горська А.О., Семикіна Л.М., узявши на себе створення вітража, яким мав бути оформлений центральний вестибюль одного з культурних вогнищ республіки, де виховуються тисячі студентів, безвідповідально поставилися до

важливого творчого завдання” (переклад з російської мій. – А. Р.) [7, арк. 26]. Їм закидали, що вони виконували попередній, не затверджений остаточно ескіз, поданий художньо-монументальною секцією художній раді цеху оформлення київського комбінату Художнього фонду. Цим вони поставили Спілку перед фактом виконання своєї роботи. Оцінку власне твору подаю мовою оригіналу:

“<...> Витраж написанный масляными красками на стекле, выполнен на крайне низком профессиональном художественном и техническом уровне.

3. Витраж дает грубо искаженный, архаизированный в духе средневековой иконы образ Т.Г. Шевченко, который ничего общего не имеет с образом великого революционера-демократа, горячо любимого советским народом и народами всего мира.

В таком же иконописном духе выдержан в эскизе образ Екатерины, который является ничем иным, как стилизованным изображением богоматери.

Черты иконописности в образе Шевченко совмещаются с нарочито огрублением его портретных черт и позой женщины, которая должна символизировать Украину.

4. Шевченковские слова вырванные из контекста (“Возвеличу отих рабів німих, я на сторожі коло них поставлю слово...”) и написанные церковно-славянской вязью (кириллицей) и соединенные с иконописно трактованными образами, звучат идейно двусмысленно.

5. В образах витража нет и малейшей попытки показать Шевченко советского мировоззрения. Образы, созданные художниками, нарочито уводят в далекое прошлое.

В результате всего этого художники создали произведение глубоко чуждое принципам социалистического реализма. Такое произведение вызвало справедливое возмущение общественности Университета, и витраж был демонтирован” [7, арк. 26-27].

У тексті резолюції художникам дорікали й за те, що вони вперто відстоювали свої помилкові позиції, не визнаючи “справедливої” критики. Зібрання ухвалило рішення виключити Л. Семикіну зі Спілки на рік, залишивши її членом художнього фонду, а А. Горську, яка “у своїй творчості не вперше виявляє формалістичні тенденції”, назовсім. Вочевидь, А. Горській пригадали її активну участь у Клубі творчої молоді, який тоді вже змушений був припинити свою діяльність. Отже, вона стала чужою для системи, натомість Л. Семикіну ще вважали людиною, яка може виправитися. Щодо вестибюля університету бюро Київського відділення Спілки ухвалило таке рішення:

“Считать нужным создать для Киевского государственного университета им. Т.Г. Шевченко глубокоидейное и высокохудожественное монументальное оформление центрального вестибюля, которое бы раскрывало революционный пафос творчества Шевченко, являющегося могучим оружием советского народа в его борьбе за коммунизм”.

Було зрозуміло, що справу з вітражем таки розглядали в ЦК КПУ, там же заздалегідь готували й резолюцію зібрання. Це рішення Київського бюро Спілки художників УРСР було затверджено V пленумом правління Спілки 18 квітня 1964 р. за головування Василя Бородея, у той час заступника голови правління, народного художника СРСР.

На цьому справа не завершилася. Вирішивши захищати себе і своє творіння, художниці написали заяву в секретаріат Спілки художників СРСР в Москву, в якій пояснювали, що то могла бути їхня творча невдача, але обурювалися, що вітраж розбили. Був лист у той же Секретаріат групи діячів літератури й мистецтва на захист обох митців. Секретаріат Спілки художників СРСР у липні 1964 р. розглянув справу й надіслав своє рішення листом до секретаріату Спілки

художників УРСР. У листі вітраж було оцінено як творчу невдачу авторів, але засуджено факт погрому вітража, а також запропоновано відмінити постанову від 13 квітня про виключення художниць зі Спілки. Л. Семикіну пропонували відновити у членах Спілки, А. Горську виключити на рік, а потім простежити її творчі досягнення з метою можливого відновлення у членстві [7, арк. 32].

Такий поворот справи зовсім не влаштував компартійних кураторів і керівників Спілки в УРСР. Розглянувши цей лист, VI Пленум правління Спілки художників УРСР 29 вересня 1964 р. попросив залишити в силі рішення свого попереднього пленуму, посилаючись на те, що Секретаріат Спілки художників СРСР не мав усіх подробиць справи й був помилково поінформований. Питання про обох художниць вирішено було розглянути після їхньої участі у виставці “На сторожі миру” [7, арк. 31]. Варто мати на увазі, що виставки республіканського рівня були своєрідними чистилищами, в яких комісії не пропускали робіт, котрі могли викликати сумніви у сприйнятті членів комісії – цензорів від соціалістичного реалізму. Через рік, у вересні 1965 р., з Москви до Києва в листі до Василя Касіяна, тодішнього голови Спілки художників УРСР, надійшов запит щодо цієї справи. У відповідь В. Касіян повідомив, що із січня 1966 р. Л. Семикіна відновлена у Спілці пленумом правління. Зрештою, А. Горську також було відновлено VIII пленумом правління Спілки, хоч її виключення в 1964 р. і далі вважали правильним [6, арк. 54].

Л. Семикіна як художник із костюмів брала участь у зйомках фільму “Тіні забутих предків”. У 1968 р. вона й А. Горська разом із групою художників підписали лист “138”. Вони не відмовилися від своїх підписів, як це зробили дехто з інших підписантів, а тому їх, а також Галину Севрук було знову виключено зі Спілки вже в червні 1968 р. Це відбулося на об’єднаному засіданні президії Спілки і її партійного комітету за головування В. Бородая [6, арк. 55]¹.

Дехто із цих людей дожив до нашого часу, продовжуючи працю на творчій ниві. Г. Севрук у 1970 р. створила “Дерево життя” – скульптуру з бетону, яка символізувала творчість людини, з одного боку, і творчість природи – із другого. Цей твір, встановлений неподалік Київського державного університету з боку вулиці Льва Толстого, простояв 6 років. Потім був “випадково” збитий порожнім трамваєм, але так і не відновлений. Із 2005 р. Г. Севрук – заслужений художник України, відновлена у Спілці художників України. Л. Семикіна також авторка багатьох робіт, зокрема костюмів до фільму “Захар Беркут”, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (1997).

А. Горська із групою художників-монументалістів створила мозаїчні полотна на 5-й експериментальній школі в Донецьку, вітражі в музеї “Молодої гвардії” у Краснодарі та багато інших розписів і портретів. Як активну діячку українського руху в 1970 р. А. Горську було вбито.

В. Зарецький як художник досяг на творчій ниві великих успіхів. Його твори розташовані в українських музеях і у приватних колекціях різних країн світу. Позаторішня виставка його картин у мистецькому Арсеналі викликала великий інтерес у громадськості.

Інші “герої” цієї історії продовжували обіймати свої посади. Академік І. Швець залишався ректором у Київському державному університеті до 1969 р., далі працював секретарем-академіком одного з відділень республіканської академії наук. А. Скаба був секретарем ЦК до березня 1968 р., потім керував Інститутом історії АН УРСР. Ю. Кондуфор до того ж часу продовжував керувати відділом культури й науки ЦК КПУ, згодом керував кафедрою історії радянського суспільства в Київському державному університеті, з 1973 р. водночас був деканом цього факультету, а з 1978 р. – директором Інституту історії АН

¹ Пленум правління Спілки це рішення затвердив 12 листопада 1968 р. Архівний цитований документ подає 11 листопада. Див. про обставини голосування [1, 196-198].

УРСР до 1993 р., академіком. Графіка В. Касіяна змінив на головуванні у Спільці того ж 1968 р. скульптор В. Бородай, який прокермував нею добрих 13 років. У тому ж таки році він отримав державну премію УРСР ім. Т. Шевченка за пам'ятник ковпаківцям у м. Яремчі, згодом, у 1984 р., – Ленінську премію. Здобув усі можливі звання для художника й навіть став академіком Академії мистецтв України.

Про інших учасників цієї події відомо мало.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білокін С. Життя і смерть Алли Горської // *Червона тінь калини*. Алла Горська. Листи, спогади, статті. – К.: “Спалах” ЛТД, 1996.
2. Коцюбинська М. Вітраж пам'яті // *Червона тінь калини*. Алла Горська. Листи, спогади, статті. – К.: “Спалах” ЛТД, 1996.
3. Нова В., Катоша Б. “На шаблях сидіти жорстко...” // *Червона тінь калини*. Алла Горська. Листи, спогади, статті. – К.: “Спалах” ЛТД, 1996.
4. Семикіна Л. Переможець свого часу // *Червона тінь калини*. Алла Горська. Листи, спогади, статті. – К.: “Спалах” ЛТД, 1996.
5. *Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України (ЦДАМЛМУ)*. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 977.
6. *ЦДАМЛМУ*. – Ф. 581. – Оп. 2. – Спр. 127.
7. *ЦДАМЛМУ*. – Ф. 581. – Оп. 2. – Спр. 302.

Отримано 7 липня 2014 р.

м. Київ